
Saluk, R.G. (2019) Don Yoder ve Öncüleri ile “Halk Dini” Araştırmaları. *Folklor Akademik Dergisi*. Cilt:2, Sayı: 3, 539 -555

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Recieved: 08.08.2019

Kabul / Accepted: 05.11.2019

Araştırma Makalesi / Research Article

DON YODER VE ÖNCÜLERİ İLE “HALK DİNİ” ARAŞTIRMALARI

Reyhan Gökben SALUK*

Öz

Halk dini, antropoloji ve halkbilim arasında dinler tarihi, sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlerle ilişkili disiplinler arası bir sahadır. Sahanın bilinen en büyük temsilcisi olan Don Yoder halkbilim, antropoloji ve dinler tarihi ekseninde halk dinini tanımlamış ve Amerikan toplumunun gereksinimlerine ve Protestan mezhebinin gerekçelerine uygun olarak yeniden yapılandırmıştır. Bu makalede; Don Yoder’in görüşleri başta olmak üzere, halk dini sahasının öncüleri elinde nasıl evrimleştiği ve sahanın temel prensiplerinin ne olduğu hususu tartışılmaktadır.

Makalede; resmî dine karşıt olarak tanımlanan halk dininin özelde hangi konuları inceleme alanına dâhil ettiği mevzuları belli başlı çalışmalar üzerinden ele alınmıştır. Ayrıca bu çalışmada halk dini sahasının temel teolojik mevzulara yaklaşım şekli de maddelenmiştir. Bunlar ise öncülerin ve bilhassa Yoder’in çalışmalarından yola çıkarak sırasıyla evrimci, senkretik, ritüele dayalı, halk dindarlığı ve mukayeseli yaklaşımlar başlıkları ile izah edilmiştir.

Netice itibarıyla halk dinini; büyü ve büyücülük gibi ritüele dayalı inanç konuları ile dinî halk müziği, dinî halk sanatı, halk teolojisi, halk dindarlığı gibi halkın resmî dini yorumlama şekillerinde bulmak mümkündür. Bununla birlikte makale halkbilimi ile halk dininin dini algılama farklılıkları hususunda da bir ayrıma gitmeyi hedeflemektedir. Bu ayrım halk dininin din algısının antropolojik teorilere uygun biçimde evrimci görüşe yakınsak olduğu ve halkbiliminin ise dini tanımlarken daha çok nesnel bir bakış açısı benimseme çabası ile ilgili görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: halk dini, halk inançları, halk bilimi, antropoloji, dinler tarihi, disiplinlerarasılık

---

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara-Türkiye, reyhan.saluk@hbv.edu.tr [ORCID ID: 0000-0002-1498-6566](https://orcid.org/0000-0002-1498-6566)

RESEARCHES OF “FOLK RELIGION” WITH DON YODER AND THE PIONEERS

Abstract

Between anthropology and folklore folk religion is an interdisciplinary field which focus on social sciences such as history of religions, sociology and psychology. Don Yoder, the greatest known pioneer of this field, has defined folk religion on the axis of folklore, anthropology and history of religions and has been structured in accordance with the reasons of the requirements of American society and Protestant rationale. This paper discusses mainly on Don Yoder’s idea, and the pioneers of folk religion how evolved and what the basic principles of the field.

In this paper; folk religion which is defined as opposed to official religion, particularly, what included in the field of study are examined through the main publications. In addition, in this paper has been materialized the basic theoretical subjects of the folk religion. Especially, based on Yoder's work, in the title of evolutionist, syncretic, ritual-bound, folk religiosity and comparative approaches are explained.

As a result, the folk religion can be visible with the subject of faith connected to ritual such as magic and witchcraft, religious folk music, religious folk art and folk theology. However, this paper aims to make a distinction between folklore and folk religion in terms of religious perception differences. This distinction is related to the fact that folklore, where the perception of religion of the people's religion is convergent with the evolutionist view as perceived by anthropology, refers to the adoption of an objective perspective when defining religion.

Keywords: folkreligion, folk beliefs, folklore, anthropology, history of religions, interdisciplinary

Giriş

Karşılaştırmalı dinler tarihi, halkbilim ve antropoloji arasında bir yerde, resmî din kavramına göre tanımlanan halk dini (**ing. folk religion/alm. religiöse Volkskunde**) etnoloji ve sosyoloji gibi bilim dallarıyla bağlantılı bir sahadır. Alan uzmanlarına göre kültürün ve dinin disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması meselesi, “*kültürdeki dinî kavramlar*” ile “*dinleri besleyen kültürel unsurlar*” gibi bağlamlarla yakından ilişkilidir. Aynı zamanda bu terimin kültürün ve dinin müşterek çalışma alanlarından çok daha fazlasına işaret ettiği hususu, hâlihazırda ciddi bir tartışma konusudur.

Halk dini uzmanlarından James Kapaló, “*Folk Religion in Discourse and Practice (Söylem ve Uygulamada Halk Dini, 2013)*” adlı makalesinde; söz konusu terimin, Amerikan halk dini araştırmaları öncüsü Don Yoder’in (1974a) tanımlarının da üstünde, başka anlamlar ihtiva ettiğini düşünmektedir. Kapaló, çalışmalarında halk dininin resmî dinlere göre değil aksine yerel dinler (**ing. vernacular religion**) üzerinden tanımlanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Leonard Primiano (1995) gibi, o da bir toplumda ötekileştirilen grupların dini yaşama biçimlerinin fenomenolojik kuramlarla incelenmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bu tezlere göre; halk dini, karşılaştırmalı dinler tarihinin ve din sosyolojisinin ilgi alanına dâhil olmaktadır. Sahanın önemli temsilcilerinden biri olan Marion Bowman’ın çalışmaları da bu görüşleri destekler mahiyettedir. Bowman, başta pejoratif bir yaklaşımla ele aldığı halk dinine has temaları bir bölgedeki yerel halkın dinî inançları ve yaşama şekilleri bağlamında sentezci bir bakış açısı ile incelemeyi teklif etmiştir (Kapaló, 2013: 4). Adı geçen öncülerin gözüyle halk dini, pek çok yönden halkbilimle ilgili gibi algılansa da daha çok antropolojinin arzu nesnesi gibi görülmektedir.

Bu makalede; halk dini terimi -Yoder’in 1974’te yayınlamış olduğu “*Toward a Definition of Folk Religion (Halk Dinini Tanımlamaya Doğru)*” adlı çalışmasında dile getirdiği şekliyle- sahadaki hâkim klasik tezler doğrultusunda ele alınmıştır. Yoder, bu kavramı; alanın diğer öncüleri gibi, halkbilim ve daha çok antropoloji ile ilişkisi dâhilinde değerlendirmiştir. Ayrıca sahayı; Hıristiyan mezhepleri (Protestan ve Katolik) üzerinden terimin tanımlanma süreci, belli başlı öncüleri, Avrupa’da başlayan halk dini araştırmalarının ve misyonunun çağdaş Amerikan toplumuna ve folkloruna nasıl entegre edileceği sorunsalı ile

batıl inanç ve resmî dinle ilişkisi gibi meseleler bağlamında ele almıştır. Gerek uzman görüşlerine gerekse çalışmalara göre halk dini sahası; sadece kültür araştırmaları ile değil aynı zamanda dinler arası diyalog, misyon ve inkültürasyon gibi mevzularla da ilgili durmaktadır.

1. Halk Dini Sahasının Tanımlama Problemi

Halk dini terimi; Almanya’da 1901 yılında Paul Drews adında Lutheran bir papaz tarafından ortaya atılmış ve aynı yıl Drews, “*Religiöse Volkskunde, eine Aufgabe der praktischen Theologie (Halk Dini, Uygulamalı Teolojideki Yeri)*” adlı bir makale yayınlamıştır (Yoder, 1974a: 2). Böylelikle halkın inanma biçimleri hakkında yürütülen sistematik ve bütüncül araştırmalar sayesinde; psikoloji ve sosyolojinin imkânlarıyla ilgili toplumun kültürel verilerini tespit etmek, o bölgenin insanları hakkında daha geniş çaplı fikirler edinmek mümkün görünmektedir. Yoder’e göre; bu ilk araştırmaların hedefinde; din adamlarının resmî ve doktrinsel versiyondan farklı, belki oldukça radikal biçimlerde dinî hayatını idame ettiren kırsal bölge insanının veya yerel cemaatlerin mensuplarıyla başa çıkabilmek yatmaktaydı (Yoder, 1974a: 3). Bu ifadeden yola çıkarsak, halk dini incelemeleri; resmî dinin sınırlılık alanlarını belirlemek ve doktrin dışı uygulamalara karşı duruşunu muhafaza etmek, özel ve genel dinî kabuller arasındaki fikrî ve pratiğe dayalı farklılıkları en asgari seviyeye indirgemek üzerine mezhepler arası ilişkiler (Protestan ve Katolik) doğrultusunda gelişmiş görünmektedir.

Dinlerin, halkbilim sahası ile bağlantılı olarak ele alınması süreci Avrupa akademilerinde folklorun, kültürlerin tartışma konusu olması ile eş zamanlıdır. Yoder’e göre (1974a) XVIII. yüzyıl Aydınlanma Çağı’nda halkın batıl itikatlarına saldırıldığı çoğu kilise tarihi ile ilgili eser ve süreli yayında yerel dinler ile resmî din karşılaştırması sayesinde halk dini tanımlanmaya da başlanmıştır. XIX. yüzyılda Wilhelm Heinrich Riehl, halkın dinî itikatlarına ve inançlarına dayalı pratikleri halkbilim (**alm. Volkskunde/ ing. folklore**) adı verilen bilim dâhilinde ele almak gerektiği konusunda birtakım görüşler beyan etmiştir. Bu beyanı takiben Josef Weigert (1924), Werner Boette (1925) ve Max Rumpf (1932)’un yayınları “*dinî halkbilim*” (**alm. religiöse Volkskunde**) ile ilgili kapsamlı bir yaklaşımla eserler kaleme almışlardır (Yoder, 1974a: 3). Bu çalışmalar; sosyolojik ve etnolojik tabanlı olmaları ve olağanüstü dinî tezahürleri tasvir eden teorik çalışmalardan sayılmaları bakımından literatürde özgün bir yere sahiptir.

Halk dini teriminin ilk defa resmî olarak tanımlanması ise Joshua Trachtenberg’in 1939 yılında “*Jewish Magic and Superstition: A Study in Folk Religion (Yahudilerde Büyü ve Batıl İtikat: Bir Halk Dini Araştırması)*” adlı çalışmasını yayınlaması ile mümkün olmuştur. Trachtenberg, halk dinini; resmî din mensuplarınca benimsenmeyen fakat toplumun geneline kabul gören, ortak davranış biçimi olarak tanımlanması gereken, her hâliyle halk psikolojisini yansıtan ve resmî dinin ayırık otu olarak gördüğü pratikler ve ritüeller bütünü şeklinde tanımlamaktadır (Trachtenberg, 1939: vii, viii).

Disiplinler arası bağlamda karşılaştırmalı dinler tarihi ile halk dini hakkındaki müşterek araştırmalar; halkbilimi, sosyoloji ve antropoloji gibi bilimlerden de istifade etmek suretiyle ortaya konmuştur. Bu yaklaşımın en güzide örneği olarak Ichiro Hori’nin “*Folk Religion in Japan: Continuity and Change (Japon Halk Dinleri: Süreklilik ve Değişim)*” adlı 1968 yılında yayınlanan çalışması gösterilmektedir. Hori, ilgili çalışmasında geçmişten günümüze Japon ve Çin dinlerinin tarihî süreçlerini kandaş ve yakın toplum bağları cephesinden ele almış ve dinlerin kökenlerini belirlemeyi hedeflemiş, bu maksatla mitolojiden popüler dinî pratiklere kadar kültürdeki hem senkretik, kimi zamanda tarihî verilere dayalı diyakronik ve arkaik unsurları karşılaştırmalı olarak incelemeye gayret etmiştir (Hori, 1968: 3-10). Bu eser aynı zamanda kurumsallaşmış ve örgütlü/resmî din bünyesine sızmış büyüsel formların nasıl var olduğunu ve yaşadığını ele alan özgün bir çalışmadır.

Yoder (1974a) bu çalışmalara ek olarak Martin P. Nilsson’un 1961’de yayınladığı “*Greek Folk Religion (Yunan Halk Dini)*” adlı eserini, akademik açıdan saygın eserler arasında saymıştır. Nilsson; Avrupa’da kırsal bölge insanının dine bakışının şehirleşme ile başlayan süreçte nasıl değiştiği konusunda eleştirel bir bakış sunması dolayısıyla sosyolojik muhtevalı bir eser kaleme almıştır. Aynı zamanda bu çalışma; Avrupa din ve fikir hayatının teşekkülünde Grek kültürüne has antik, arkaik izleri takip etmesi bakımından da tarihî ve antropolojik bir hususiyet arz etmektedir (Nilsson, 1961: 3-21).

Yine dinin ontolojik varlığına yönelik karşılaştırmalı ve antropolojik cepheden yaklaşanlara bir örnek olarak Charles Leslie’nin girişini yazdığı 1960 yılında yayınlanan “*Anthropology of Folk Religion (Halk Dininin Antropolojisi)*” adlı çalışması gösterilebilir. Leslie bu eserinde; halkbilim ve medenî toplumların kültüre millî-retorik bir yaklaşım sergilemesi gerektiği ile ilgili tavsiyelerde bulunması, dinî inanç ve pratiklerin otantikliğinin hakiki ve

sahte din (**ing. genuine and spurious religion**) cephesinden antropolojik bakış açısı ile incelenmesinin zorunluluğu gibi hususlara değinmektedir. Ayrıca bu çalışmada Milton Singer, Evans-Pritchard, Alfred Metraux gibi antropologların Afrika, Hint ve Güney Amerika dinlerini senkretik yaklaşımla ele aldığı ve bu toplumlardaki dinî tezahürlerin incelendiği diğer başka yazılar da bulunmaktadır (Leslie, 1960: vii-xviii). İlgili yazıların genel yaklaşım biçimi olarak ortaya çıkan fenomenolojik ve senkretik eğilim, farklı dinî temayülleri bulunan iki medeniyetin birlikte yaşama keyfiyetini pratikler ve ritüeller cephesinden sunma gayretindedir.

Charles Leslie'nin aynı eserin giriş bölümünde de belirttiği gibi Tylor, Frazer, Durkheim, Levy-Bruhl, Freud gibi bilim insanları primitif kabile dinleri ve kültürel yapılar hakkında eşsiz bilgiler sunmuşlar, böylelikle çoğulcu kültür yapılarını (**frs. melange**) yorumlarken sosyolojiye, psikolojiye ve karşılaştırmalı dinler tarihine eşsiz bir veri tabanı sağlamışlardır (Leslie, 1960: ix). Bu öncüler kendilerinden sonrakileri de (Geza Roheim, Alfred Reginald Radcliffe-Brown vb.) etkileyerek antropolojinin dinler tarihindeki etkinliğini kuvvetlendirmiş görülmektedir. Aynı zamanda resmî dine has kutsal metinlerin antropolojik bakış açısı üzerinden okunması ancak ve ancak bu öncüler vasıtasıyla mümkün olmuştur. James George Frazer'in 1918 yılında yayınlanan üç ciltlik "*Folklore in The Old Testament (Eski Ahit'te Folklor)*" adlı eseri bunlardan biridir. Antropolog bakış açısı üzerinden kaleme alınan bu eserler, karşılaştırmalı olduğu kadar yerel grupların büyük dinî sistemi yorumlama tarzlarına atıfta bulunmaları dolayısıyla da halk dini araştırmaları açısından oldukça değerli görülmektedir.

Don Yoder de Amerikan halk dini öncülerinden biri olarak kavramsal çerçevenin sınırlılık alanlarını belirlerken öncelikle kültürdeki standart dışı dinî fenomenlere yoğunlaşır. Ona göre, halk kültürü ve dinler tarihi ekseninden mümkün merteye uzaklaşmadan mukayeseli araştırmalar yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda Amerikan halk dini ekolünü, Avrupa'daki muadil çalışmaların aksine, dinî fenomenlere yabancı bir tavır sergilemekle suçlar. Bunun sebebi Amerikan ekolünün genel yaklaşım tarzının teolojik ve kurumsal düzene bağlı olmak iddiasını temellendirme arayışında yatmaktadır (Yoder, 1974a: 7). Diğer taraftan Avrupa'da halk dini ile ilgili çalışmalar dinî tezahürleri, sosyolojik alt yapıları ile okumayı salık vermektedir. Yoder, ekoller üzerinden yaptığı bu mukayese ile, Amerika'daki

halk dini çalışmalarının vizyonunu ve misyonunu değiştirmeye niyet etmiştir. Bu bağlamda çalışmaları özelde Protestan mezhebine has dünya görüşüne paralel genelde Hıristiyanlık tarihi ve Amerika toplumu üzerinden dinî fenomenleri senkretik ve pragmatist bir bakış açısı ile yorumlama amacı gütmektedir.

2. Resmî Dine Karşı Halk Dini

Çoğu akademik çevreye göre halk dini terimi; resmî dine göre tanımlanmaktadır. Resmî din, yaşamın doğal akışı ile ilgili kozmik bilgileri; her yönüyle kurumsallaşmış yapılar, yazılı kutsal metinler, teolojik ve doktrinsel kurullarla, dinî ve spiritüel kimlikler öncülüğünde ve belli bir uzam içinde kurumsallaştırmaktadır. Bir kurallar yığını olarak normatif yapıya oturtulan resmî dine karşın halk dini ise kurumsallaşmamış ve genel geçer inanma biçimlerini kendince yorumlar, izah eder. Hiebert'e (1999) göre bu yorumlama biçimi iki tür toplum yapısı üzerinden ayıklanabilmektedir:

a. “Lokal ve Akrabalık İlişkileri Olan Toplumlar”da olduğu gibi doğal bir gelişim süreci içinde, şamanlar gibi özel uygulayıcılarla ortaya çıkan ve ait olduğu kabilenin, toplumun bütün mensuplarınca ortak bir iradeyle, resmî din içinde benimsenen lokal inanç yapıları. Bu yapılarda sosyal ve siyasal eşitlik (**ing. egalitarianism**) fikri ve doğanın bir bütün olduğu inancı (**ing. holism**) gündelik hayatın her alanına dağılmış biçimdedir (Hiebert, 1999: 75, 76).

b. “Geniş Ölçekli Toplumlar”da ise kendine mahsus, çoğulcu, evrensel ve dinin inceleme sahasına giren bütün yapılar. Burada da animizm gibi ilkel dinî sistemler ile diğer dinlere ait inanışlar iç içe geçmiş hâdedir (Hiebert, 1999: 76, 77).

Kimi uzmanlara göre; halk dini bir grup, halk veya kabile tarafından yaşanan ve nesilden nesile aktarılan din şeklinde; evrensel/resmî/kurumsallaşmış din ise hem sosyal hem de psikolojik olarak seçkin, bilinçli seçiciliği olan bireylerin dini olarak tanımlanmalıdır (Bock, 2018: 204). Zamanla resmî dinler genellikle halk dinlerini bünyesi içine almış ve kapsamış görünmektedir. Çünkü kabile, klan gibi lokal gruplar tarihî süreç içinde daha büyük popülasyonlara entegre edildikçe kimliklerini kaybetmiş ve artık mensubu buldukları yeni millî yapılarda bilinçli bir tavırla kendilerini yeniden var etme çabasına girmişlerdir. J. Frazer'e göre (1918) bu durum; hem siyasetin bir gereği hem de

insan psikolojine bağlı bir önerme olarak değerlendirilmelidir ve bu önerme; toplumları belli bir amaç doğrultusunda güdülemek söz konusu olduğunda Tanrı korkusundan daha etkili başka bir yaptırım olmadığı bilinci ile sosyal hayatın bütününe sirayet etmiş durumdadır.

Halk dini çalışmaları, sadece kültürlerin birbirine entegrasyonu bağlamına değil resmî dinin yapılanması sürecine de değinmektedir. Yine J. Frazer'in (1918) "*Eski Ahit'te Folklor*" adlı eserinde, matem âdetlerinden sayılan kimi ritüellerin, barbarlık ve dinsizlik göstergesi olarak görülmeye başlandığı Babil sürgünü ve sonrasında tabu sayıldığı dile getirilir. Frazer'in bu iddiası Yahudi tarihinde halk inançlarının bir kısmının din adamları elinde reforme edilerek nas hükümleri olarak yapılandırıldığı konusu ile bağlantılıdır. İÖ. 621'de Kudüs'te ilan edilen Deuteronomi/Tesniye yasaları ile resmî dinin nas hükümleri arasına giren yasaklı halk inançları konusu Frazer'e göre artık tabudur ve başta rabbiler olmak üzere halkın geneline yayılan bu yeni kaideler artık pratikte de uygulanmaya başlanmıştır. Fakat bu kolaylıkla başarılabilir bir iş değildir: "*Yasa koyucunun, bu şekilde zorbalığı haklı çıkaran tabulara, yasalara başvurması şüphesiz yasal olanın koşulsuz otoritesi konusunu vurgulamaktadır.*" (Frazer, III 1918: 271-273).

Resmî din, halkın inançları bağlamında ancak ve ancak çoğulcu (**ing. plural**) inanç yapısına sahip toplumlarda izlekleri aranabilecek bir olgudur. Nitekim halk dini ile ilgili akademik çalışmalarda genel yaklaşım biçimi de bu tezi onaylar vaziyettedir. E. R. Leich, 1968 yılında yayınladığı "*Dialectic in Practical Religion (Uygulamalı Dinde Diyalektik)*" adlı eserinde dinin akademik camiada genellikle entelektüel ve seçkinlere ait bir olgu olarak değerlendirildiği, ikincisinin (halk dininin) ise kilise ve cemaatinin davranışlarını yönlendiren dinî kaideler bağlamında yorumlandığı gerçeğini ele almıştır (Leich'den alıntılanan Yoder, 1974a: 7). Bu sebeple karşılaştırmalı din araştırmalarında uygulamalı din bilgisi ile felsefenin birbirinden ayrı görülmesi sonucu aynı şeyin terminolojik olarak farklı şekilde adlandırılmaları gibi bir garabet ortaya çıkmaktadır. Yoder bu durumu şu şekilde örneklemeştir; "*Budizm'in Batılı yorumları, Budizm'in günlük pratiklerine çok az dikkat çekmekte bunun yerine Pali metinlerini merkeze almaktaydı. Bu Hinduizm için de geçerlidir. Yine bazılarının Upanişadlar üzerinden bir dinî yapı olarak tanımladığı Hinduizm'i, antropologlar kırsal Hinduiz'min yansıması olarak görmektedir.*" (Yoder, 1974a: 8).

Resmî din ile halk dini arasındaki asıl çatışma konusunun; resmî dinin seçkin mensuplarının dışladığı pek çok kültürel ve dinî pratiğin illegal bir yapılanma içinde dinî formlar içine sızdığı ve bir süre sonra aslî unsur gibi davranmaya başladığı konusuyla bağlantılıdır. Bu durumla yüzleşmek istemeyen resmî din temsilcileri halka ait kültürel inanma biçimlerini parazit yapılar olarak görmekte ve bunları yok etmeye veya sivriliklerini törpülemeye teşebbüs etmektedirler.

Halk dini, entelektüel düzlemden sıyrılarak sadece resmî din ile değil dini dışlayan bilimsel bilgiyle de çatışmaktadır. Her ne kadar halk dininin ve resmî dinin tanımlanmaları birbirlerine göre konumları üzerinden olmakta idiyse de bu izah sürecine pozitif bilimsel bilgiyi de dâhil etmek gerekmektedir.

3. Halk Dini Çalışmalarında Karşılaşılan Sorunlar

Halk dini ile ilgili olarak birincil sorun; halk dini mevzularının halkbilimi araştırmalarında yeterince yer edinmeyişi konusu ile ilgilidir. Yoder’e göre bunun sebebi halkbilimin tanımlanma biçiminde yatmaktadır (Yoder, 1974a: 9). Fakat sorun Yoder’in bahsettiği gibi halkbiliminin tanımlanma tarzı ile ilgili değildir. Daha ziyade; Amerikan halkbilim ekolünün çalışmalarında, halk inançlarına ait unsurların resmî din cephesinden yorumlanması ve bu sebeple ekol mensuplarının halk dinine has unsurları fenomenolojik olarak tasnif etme gereksinimi duymayışları ile ilgilidir.

Avrupa ekollerinde -dinler tarihinin araştırma sahası içinde bilinen-batıl inanç (**alm. Aberglaube/ing. folk belief**) terimine genel yaklaşım, resmî dinin Ortodoks tavrına karşıt ve nötr bir tavır sergilemektedir. Batıl itikatlara yönelik yürütülen Ortodoks dinî tavır halk inancı bağlamı içinde halkbilim sahasına dâhil edilirken; Heteredoks algılama ise karşılaştırmalı ve ötekileştirilen bağlamına işaret ettiği için halk dini sahası içinde anlam kazanmış görünmektedir.

Antropolojik bakış açısıyla dini ve kültürü yorumlamak evrimci görüşe yakın olduğunu bilmek demektir. Dahası Yoder de bu görüşü desteklemekte ve dinin halkbilimin algıladığı şekilde bir tür olarak değil, yeni kültürel akımlarla sil baştan tanımlanması gereken çok boyutlu bir olgu olduğunu düşünmektedir (Yoder, 1974a: 9).

“Halk dini” çalışma sahasının ikincil önemli sorunu ise; Durkheimci

bakış açısının sosyoloji temelli din ve dinî kurumları tanımlama çabasına yaklaşım meselesi ile ilgilidir. Ayrıca bu çalışmalar; halk dininin en önemli çalışma alanlarından biri olan ve büyük bir rit, ritüel alanı oluşturan büyü ve formların resmî dine has kurumsal düzenden ayrı tanımlanması gerektiği kanısındadır. Dahası din terimini örgütlü formlarla sınırlayanlar, kutsala has fenomenlere ait bütünselliği kavramak için halk inancı kavramını tercih etmektedirler (Yoder, 1974a: 10). Böylelikle bir dindeki halk kültürü unsurları halk dininin ilgi alanına dâhil edilebilmektedir.

Bir başka açıdan sosyolojik olarak bir grubun, halk kitlesi ya da kabilenin hem belirgin bir örgütlü dine hem de yerel bir dine mensup olması şeklinde tanımlanan halk dini halkbilim cephesinden (sosyolojik bakış açısında olduğu gibi) subjektif bir tavırla ele alınmaktadır. Aslına bakılırsa halkbilim; din ve dinî materyali sadece tasvirici bakış açısı ile bir araştırma nesnesi olarak kavrayıp tanımlamaya çalışır. Bu tanımlama içinde etnik gruba ait hususların ve dinlerin diyakronik ve arkaik bakıyelerinin aranması konusunda ise arkeolojik verileri kullanmak yerinde bir tavır olmaktadır. Yoder (1974a) “*Toward a Definition of Folk Religion (Halk Dinini Tanımlamaya Doğru)*” adlı makalesinde halk dini ile ilgili iki fenomen alanı belirlemiştir: halkın millî ve dinî anlamda “evrensel din”e karşıt geliştirdiği pratikler ve gelişmiş, çoğulcu bir toplumda resmî dinin (**alm. Hochreligion**) kurumsallaşmış bütün yapılarına protest olgular (Yoder, 1974a: 11). Elbette, iki fenomen alanı da halk dininin araştırma sahasına girmektedir.

Halk dini; kavramsal yapısı oluşturulurken resmî dinin içindeki doktrinsel kolları oluşturan mezheplerle olan bağlantısı bakımından da sınırlılık alanlarını tanımlamalıdır. Halk dini, karma dinî gelenekleri olan bir toplumda, nispeten örgütlenmemiş karakteri ile resmî dinden ayrılır. Hıristiyan mezhepleri, belli başlı kilise düzenleri ve cemaatleri olan örgütlü, dolayısıyla resmî dini temsil eden kurumlardır. Yoder (1974) bu sebeple, herhangi bir örgütlü resmî dinin mezhebine halk dini bahsi üzerinden atıfta bulunmanın yanlış olduğu kanısındadır. Fakat bir resmî dinin mezhebi bağlamında halk dinine has görünüm ve kültürel unsurlar ele alınabilir.

4. Hıristiyan Mezhepleri Bağlamında Halk Dini Öncüleri

Yoder (1974a) halk dini teriminin Almanca **Volksreligion** teriminden geliştirilmiş olduğu düşüncesindedir. Bu kavramın Avrupa’da antropolojik araştırmalar ekseninde resmî Katoliklik ile halk Katolikliği arasındaki ayrımı

belirlemek üzere ortaya çıkmış olduğu düşünülmektedir (Yoder, 1974a: 5). Bu bağlamda ortaya konulan çalışmalarda; hac ve türbeler ile ilgili pratikler, dinî halk sanatları, azizlerin ve şehitlerin menkıbelerini ele alan hagiografi ile kilise tarihinin kırsal-köylü düzlemindeki anlam alanını konu edinen heortolojiyi incelenmektedir. Öncüler arasında Koren, Korff, Kriss, LaFarge, Llompart Moragues, Redfield, Reina, Ricard, Rolffs, Schauerte, Schreiber, Staber, Steffes, Weigert, Weiss ve Williams sayılabilir (Yoder, 1974b: 17). Katolik bakış açısı halk dinini mistik unsurlar çerçevesinden ele alır çünkü halk dindarlığı bağlamında bu unsurlar geleneğe ve kurumsal düzene saldıran (ing. iconoclast) yapılar olarak görünür (Vergote,1982: 6). Aynı zamanda Katoliklik hakkındaki çalışmaların sakramental konular, Protestanlığın ise daha çok profetik mevzular etrafında geliştiği görülmektedir.

Yoder halk dini alanında başta kendisi olmak üzere Protestan cephede en önemli temsilcilerin isimlerini; Bastide, Boette, Drews, Fendt, Jobst, Kohler, Kramer, Müller, Nettel, Owen, Peuckert, Pfister, Pleijel, Rolffs, Rosenberg, Schulte, Shoemaker, Smith, Trümpy, Weiss şeklinde sıralamıştır (Yoder, 1974b: 17). Katolik ve Protestan halk kültürleri arasındaki farkları belirlemede Richard Weiss da ayrıca önemli bir isimdir (Yoder, 1974a: 4). Clements’in 1974’te yayınladığı *“The American Folk Church, a Characterization of American Folk Religion Based on Field Research Among White Protestants in a Community in the South Central United States (Amerikan Halk Kilisesi, Güney Amerika Birleşik Devletleri’nde Beyaz Protestan Cemaati Arasında Alan Araştırmasına Dayalı Bir Amerikan Halk Dini Kategorizasyonu)”* adlı eseri Arkansas’ta Baptist ve Pentekostal kilise mensuplarının kilise hakkındaki görüşlerinden esinlenilerek oluşturulan özgün bir araştırmadır. Özgünlüğünün yanı sıra ilgili eser; Amerika halk dininin özelliklerinden bahsetmesi bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiptir (Eren, 2018: 159; Clements, 1974c). Protestanlık üzerinden Amerika merkezli halk dini çalışmaları daha çok mezhebin kuramsallaşma sürecine ve halk kitlelerinin bölgesel ve evrensel örgütlenmesi ile ilgilenmektedir. Aynı şekilde farklı dinî gruplar (Katolik, Protestan, Hıristiyanlıkla Yahudilik) arasındaki ilişkiler ve dinî-kültürel barış iklimi ve diyalog vb. araştırmaların ana konusunu teşkil etmektedir.

5. Halk Dininin Çalışma Prensipleri

Don Yoder’e (1974a) göre halk dini terimini tanımlama problemi

onun çalışma sahası ile alakalı olarak birtakım ipuçları da sunabilmektedir. Aynı zamanda Protestan bakış açısından bu ipuçları mezhebin kendi içinde yenilenmesine vesile olan birtakım teolojik tartışma konularını da doğurmuştur. Bu tartışma konularına bağlı belli başlı yaklaşımlar ise Yoder'in (1974a) ilgili terimi tanımlama biçiminden yola çıkarak şu şekilde tasnif edilebilir:

a. Evrimci Yaklaşım (alm. Gesunkenes Kulturgut): Evrimci yaklaşımın halk dini bağlamındaki en önemli temsilcisi arkaik dinler ile yaşayan dinler arasındaki bağlantıları sorgulayan Charles G. Leland gösterilmektedir (Yoder, 1974a: 12). Hıristiyanlık cephesinden düşünüldüğünde halk dini, eski dinin kalıntıları ile İsa dininin bağınıtılarını ya da Protestan halk dininin Ortaçağ Katolik mezhebinde sıklıkla görünür olan şifa kültleri, büyücülük, Aziz günleri, dinî temelli halk takvimi vb. yabancılaşan (**ing. acculturation**) yönlerini ele alan fonksiyonel bir metot sunar. Santayana'ya göre; resmî din, putperestlik kaynaklarından ruhanî boyuta taşınmış bir din ise Protestanlık Ortaçağ'da Katolik doktrin bu karşıt vasıflarının törpülediği bir mezhep olarak görülmüştür, şeklinde tanımlanmalıdır (Santayana 1953'ten alıntılan Yoder, 1974a: 12). Yoder'e (1974a) göre; kapitali merkeze alış ve entelektüel zümrenin toplumdaki yetkinliğinin aşırı önemsemesi gibi hususlar Protestanlığın revize edilmesi gibi konularla ilgili görülmektedir. Bu bağlamda, Ortaçağ'da dinsel-büyüsel, halk hekimliğinin konusuna giren şifa pratiklerinin Protestanlık nezdinde değerini hiçbir zaman kaybetmemesi ile Katolik mezhebi içinde etkin bir yeri olduğu bilinen itiraf müessesesinin Protestan cephesinde otobiyografik ve dinî biyografik metinlerin gelişimine zemin hazırladığı da muhakkaktır (Yoder, 1974a: 12, Yoder, 1971: 157-183). Bu yaklaşıma göre halk dini; bir kültürdeki arkaik veya geçmiş zamanlardan miras kalan inanç ve halk bilimsel tutumlarının bakiyelerinin resmî dindeki yansımalarını araştırmaktadır.

b. Senkretik Kültürlenme: Farklı kökenlerden gelen düşünce ve akımların senteze uğramadan birlikte bulunma hâli olarak tanımlanan senkretizmin halk dini sahasındaki en önemli temsilcisi Metraux'tur. Yoder'e (1974a) göre bu yaklaşım; birbirinden farklı medeniyet seviyelerinde yaşayan iki dinî sistemin senkretik ve antropolojik bakış açısı ile ele alınmasını tavsiye etmektedir. Haiti'de, Voodoo olarak adlandırılan Roma Katolikliği ile Afrika merkezli primitif kabile dinlerinin karışımı olarak gösterilen inançlar veya

Orta ve Güney Amerika’da Katolik mezhebi ve yerel Hint dinlerine has inançların, pratiklerin birleşimi bu yaklaşımın inceleme sahalarından bir kaçıdır (Yoder, 1974a: 2).

Halk dininin çalışma prensibi öncelikle fenomenlerin analizi ile başlar. Sonrasında ise sırasıyla toplumdaki resmî dine ait tartışılmaz ve genel geçer Ortodoks yansımalar ortaya konur, mevcut ile olması beklenen arasındaki etkileşimler eleştirel değerlendirmeler ve dönüşümler çerçevesinde irdelenir (Hiebert vd., 1999: 22). Bu durumda eski inançların ve uygulamaların reddedilmesi, kınanması veya kabulü meselesi ise senkretizm konusu ile ilgili olarak ele alınır.

Karayipler ile Orta-Güney Amerika kültürleri hakkında senkretik alan araştırmalarında bulunan akademisyenlerin çoğu Amerikalı antropologlardan oluşmaktadır. Yoder bu antropologlar arasında Redfield’i ve onun “*Tepotztlan: Bir Meksika Köyü*” (1930) adlı çalışmasını şöyle örnekler: “... yöre hakkında yaptığı verimli analizleri ve küçük ve harika gelenekleri tasvir ediş biçimi, köylü ve kentli toplumlar arasındaki ayrımı, Amerikan bilim dünyasında hâlâ tartışılan ve yeniden tanımlanan birtakım kültür terimleri ve kavramları üretti. Halk dininin resmî dinle çatışması konusu; antropologların çoğulcu toplumlarda kültürel materyalin birbirleriyle ilişkilerini inceleme kaygısından doğmuştur. Bu; geniş toplumsal düzende var olan, resmî-sofistike kültür ile kısmî-izole kültür arasındaki ilişkiyi belirleme çabasına bağlıdır. Çünkü bir sistem olarak din, kültürel hiyerarşinin resmî ve halk kültürüne ait unsurların tamamını kapsamaktadır” (Yoder, 1974a: 5).

c. Ritüele Dayalı Etkileşim: Resmî din cephesinden ötekileştirilen batıl inançlar doğaüstü bir anlamı olan *sihir, dua, beddua, vahiy, mucize, keramet* vb. ile bağlantıları dolayısıyla başlı başına bir fenomendir ve bütün bu fenomenler halk inançları kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Yoder; halk dininin ritüeller bağlamındaki etkileşimi, Caro Baroja’nın (1964) “*The World of the Witches (Cadılar Dünyası)*” adlı eserindeki tezlerine dayanarak ele almıştır. Baroja; insanın alelâde hayatı içinde özgün bir yeri olan büyü ve büyüye ait yansımalar dinî hiyerarşideki rahip, şaman gibi kutsal kişilerin ritüel düzenini kurma biçimlerine ve bunların mitik bağları ile ilgili özel bir anlam alanına işaret ettiği tespitinde bulunmuştur (Yoder, 1974a: 13). Dolayısıyla batıl itikatlar cephesinden ritüel düzenini resmî dine karşıtlığı bağlamında inceleme hususunda halk dininin özel bir görevi bulunmaktadır.

ç. Halk Dindarlığı (ing. Folk religiosity): Halkın resmî dini yorumlarken kullandığı ifade biçimleri ve tanımlamalar ile dinî unsurların halk resmi, müziği gibi sanatlardaki tezahürleri, dinî bayramlardaki folklor pratikleriyle (örn. sadece belli günlere ait yemek ve sofraya düzeni, adap ve erkâna mahsus pratikler) halkın kendine özgü yorumları halk dindarlığı kapsamındadır. Bu bağlamda resmî dinin davranışsal, sözel bütün folklorik öğeleri ile halk dindarlığındaki yansımaları bu yaklaşımın konusu olmaktadır. Yoder'e göre *Kilise folkloru* (alm. Kirchliche Volkskunde) halk dindarlığı bağlamında önemli bir konudur (Yoder 1974a: 14). "Halk dindarlığı" (**ing. folk piety**) ve "halk teolojisi" (**ing. folk theology**) üzerinden tanımlanan halk dini, dinlerin resmî normlarına bir şekilde sonradan eklenen bir dizi dinî inanç ve uygulamalara işaret etmektedir (Draper-Baker, 2011: 625).

d. Mukayeseli Yaklaşım: Halk dini, halkın resmî din ile bu dini yaşama biçimleri arasındaki farklara seçkin ve taklitçi halk grupları üzerinden analogik ve karşıt yönleri vurgulamak suretiyle incelemektedir. Böylece bir toplumdaki aktif dinî kuralların folklorik pratiklerle hem bir arada bulunmaları hem de zıtlaştıkları alanları sorgulama gayretindedir. Yoder'e göre (1974a) bu tanım; resmî din içindeki teolojik ve uygulamaya dayalı ayin sisteminin halk nezdindeki yorumu anlamına gelmektedir. Bu durumda karşıtlıklar analogik dinî sistemin yorumu olduğundan bir diyalektik de oluşturabilir. Bu diyalektiği yenmek için halk dini sentezci bir tavırla birlikte var olabilmeye yollarını araştırır.

6. Sonuç

Halk dinine has fenomenleri, büyü ve büyücülük gibi uygulamalı alanlar ile dinî halk müziği, dinî halk sanatı, halk teolojisi gibi halkın resmî dini yorum biçimlerinde bulmak mümkündür. Yoder'e göre; Hıristiyan kültür tarihi içinde hem kiliseye ait hem de kilisenin dışında oluşan (**alm. nebenkirchliche**) resmî dinle bağlantılı konular halk dininin konusu olmalıdır (Yoder, 1974a: 15). Bireysel din vurgusu ve resmî din karşıtlığında halkın dinle ilgili yorumlarını konu ettiği için Protestanlık bağlamında halk dini araştırmalarının özel bir anlamı bulunmaktadır.

Halk dininin din algısı antropolojik din tanımları ile birebir örtendir. Halkbilimin din tanımı ise herhangi bir nesne tanımından farksızdır, gayet tarafsız ve Ortodoks düşünce biçimine uygundur: "Evrensel dinin ortaya

çıkmasında yapısal bir farklılaşma süreci açıkça iş başındadır. Folklor cephesinden din; bir ev, bir konut ya da bir kutudan farksızdır. Evrensel anlamda, folklor bünyesinden çıkar ama teorik olarak herhangi bir halkın, kabilenin ulusal kimliği ile ilgili olabilir. Daha sonra kendine ait yapılanma içinde ve bir dinî konumun içinde yer alabilir.” (Schneider’den alıntılanan Yoder, 1974a: 10). Bu bağlamda; halk dini iki kavramsal alanla da ilgilidir. Halk ile bağlı konuları esas alması dolayısı ile folklorun; dini, antropolojik bir cepheden sorgulaması dolayısı ile da antropolojinin ilgi alanındadır. Öncüler terimi teorik cepheden tanımlama konusunda diyalektik bir bakış açısı sergilemekte halk dinini örgütlü resmî dinden bağımsız ve bu ikisinin birbirine göre durumları üzerinden belirlemeye gayret etmiş görünmektedir. Fakat halk dininin uygulamalı ve yaşayan varlığı söz konusu olduğunda senkretik paradigma baskın durmaktadır.

Bu makalede asıl ifade edilmek istenen ise; halk dini verilerinin dinler tarihinin faydalandığı bilim dallarından biri olan dinî antropoloji yöntemlerine göre toplanabileceği hususuna vurgularda bulunmaktır (Ünal, 2000: 238). Ayrıca içine “*kelam, fıkah ve hadis konularının girdiği resmî dinin ilahiyat formunun dışında, insanların din adına inandığı, düşündüğü, söylediği ve yaptığı şeylerin adı olan halk dini*” (Ünal 2000: 237) tanımlamasının bir yönden Batılı halkbilimcilerin kültür kaynakları belirlenirken ortaya attıkları seçkin kültürün dibe batması kuramı ile bağdaştığı iddiasını resmî din halk dini çatışması üzerinden pekiştirmektedir. Kuramın en büyük çıkış noktası bilindiği gibi alt kültürün, üst sınıfların kültürünün taklidi ve bir nevi uyarlaması olduğu görüşü üzerinedir (Çobanoğlu, 2002: 173, 174). Gerçekten de en başında halk dini çalışmalarının yetkin din mensuplarınca belirli bir misyon dâhilinde yerel halkın belli başlı inanma biçimlerini ve resmî dini (çoğunlukla Katolik mezhebi üzerinden) tanımlama gayretlerini anlama çabasının bir ürünü olduğuna tanık olmaktadır. Alan uzmanlarının, dini; seçkinlerin ve ötekilerin inanç sistemi şeklinde iki toplumsal sınıf üzerinden nitelendirdikleri ve bu yönüyle klasik, ideolojik halkbilimi kuramlarının genel tavrına yaklaştıklarını görmekteyiz. Bu durumda halk dini araştırmaları kültür araştırmaları ile paralel bir şekilde gelişmiş ve bugün kendi özgün yolunu bulmuş daha çok antropolojinin yöntemlerini kullanan ve kültürün gelişim tarihi bakımından folklorla yakınsak özellikler taşıyan fakat folklor gibi Ortodoks bakış açısından ziyade Heteredoks bir yaklaşım tarzı benimseyen çok yönlü analitik bir alan olmaktadır.

KAYNAKLAR

- BOCK, E. W. (1966). "Official versus Folk Religion". *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 5, No. 2, 204-212.
- BOWMAN, M. (1992). "Phenomenology, Fieldwork and Folk Religion". *Occasional Papers (British Association for the Study of Religions)* 6. [London], British Association for the Study of Religions.
- CLEMENTS, W. M (1974). "The American Folk Church a Characterization of American Folk Religion Based on Field Research Among White Protestants in a Community in the South Central United States". Ph. D. diss. Indiana University.
- ÇOBANOĞLU, Ö (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ.
- DRAPER, S.-B., JOSEPH O (2011). "Angelic Belief as American Folk Religion". *Sociological Forum*, Vol. 26, No. 3, 623-643.
- EREN, M. (2018). "Bir Halk Bilimi Kavramı ve Çalışma Alanı Olarak Halk Dini". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 28*, 149-172.
- FRAZER, J. G (1919). *Folklore in The Old Testament (In Three Volumes)*. London: Macmillan.
- HIEBERT, P. G.-Shaw, R. D.-Tiéno, T (1999). *Understanding Folk Religion (A Christian Response to Popular Beliefs and Practices)*. USA: Baker Books.
- KAPALÓ, J. A. (2013). "Folk Religion in Discourse and Practice". *Estonian Literary Museum, Estonian National Museum, University of Tartu*, Vol. 7 (1), 3-18.
- LEACH, E. R. (1968). *Dialectic in Practical Religion*. Cambridge.
- LESLIE, C. (1960). *Anthropology of Folk Religion*. New York: Vintage Books.
- NILSSON, M. P. (1961). *Greek Folk Religion*. USA: Colombia University Press.
- PRIMIANO, L. N. (1995). "Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife". *Western Folklore*. Vol. 54, No. 1, 37-56.
- SANTAYANA, G. (1953). *My Host the World*. New York.
- SCHNEIDER, L. (1970). "Sociological Approach to Religion". New York, 73-74.
- TRACHTENBERG, J. (1939). *Jewish Magic and Superstition (A Study in Folk Religion)*. Newyork: Behrman's Jewish Book House Publishers.
- ÜNAL, M. (2000). "Halk Dini Verilerinin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi". *Fırat Üniversitesi Şaban Kuzgun Armağanı, Sayı 5, Elazığ*, 227-247.
- VERGOTE, A. (1982). "Folk Catholicism: Its Significance, Value and Ambiguities". *Philippine Studies*, 30, 5-26.
- YODER, D. (1971). "The Saint's Legend in the Pennsylvania German Folk-Culture". *Wayland D. Hand, ed. American Folk Legend: A Symposium (Berkeley and Los Angeles)*, 157-183.

Don Yoder ve Öncüleri ile “Halk Dini” Araştırmaları

YODER, D. (1974a). “Toward a Definition of Folk Religion”. Western Folklore, Vol. 33, No. 1, Symposium on Folk Religion, Jan, 2-15.

YODER, D. (1974b). “Introductory Bibliography on Folk Religion”. Western Folklore, Vol. 33, No. 1, Symposium on Folk Religion, Jan, 16-34.